

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID

Vakgroep Strafrecht en Criminologie

Het recht van gedetineerden op onderwijs.

Bachelorproef neergelegd tot het behalen van de graad van Bachelor in de
Criminologische Wetenschappen
door (01000967) Jacobs Lara

Academiejaar 2012- 2013

Naam en voornaam promotor: Prof. dr. Tom Vander Beken

Naam en voornaam tweede lezer: Lic. Marieke Vlaemynck

Aantal woorden (excl. bijlagen): 8563

Trefwoorden (3): Recht op onderwijs, gedetineerden, knelpunten

STAGEPLAATS: Strafinrichting Oudenaarde

Woord vooraf

In dit voorwoord wil ik graag een aantal personen bedanken die een bijdrage hebben geleverd bij de totstandkoming van deze bachelorproef. Het schrijven van een bachelorproef is een tijdsintensief proces waarbij twijfels en onzekerheid vaak opduiken.

In de eerste plaats wil ik dan ook mijn dank betuigen aan mijn promotor en stagebegeleider, Prof. Tom Vander Beken. Dit omdat ik bij hem terecht kon met al mijn vragen. Ook wanneer ik nood had aan feedback kon ik bij hem terecht.

Daarnaast wil ik ook de onderwijscoördinatoren en de projectmedewerker onderwijs aan gedetineerden bedanken voor hun bereidwilligheid om mijn vragen te beantwoorden.

In de laatste plaats wil ik natuurlijk mijn ouders bedanken voor hun emotionele steun en voor de kansen die ze me bieden.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	II
Inhoudsopgave.....	III
1. Inleiding.....	1
2. Methodologie: literatuurstudie en bevestigingen.....	2
3. Wettelijk kader	3
3.1 Nationale regelgeving.....	3
3.1.1 Belgische Grondwet	3
3.1.2 Samenwerkingsakkoord inzake sociale hulpverlening aan gedetineerden.....	3
3.1.3 Strategisch plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden	4
3.1.4 Basiswet betreffende het gevangeniswezen	5
3.1.5 Decreet betreffende het volwassenenonderwijs	6
3.1.6 Decreet betreffende de organisatie van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden .	7
3.2 Internationale regelgeving.....	7
3.2.1 De Verenigde Naties.....	7
3.2.1.1 De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.....	7
3.2.1.2 Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.....	7
3.2.1.3 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights	8
3.2.1.4 Body of principles for the protection of all persons under any form of detention or imprisonment.....	8
3.2.1.5 Basic principles for the protection of prisoners.....	8
3.2.2 De Raad van Europa.....	8
3.2.2.1 Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.....	8
3.2.2.2 Recommendation R(84)12 concerning foreign prisoners.....	9
3.2.2.3 Recommendation R(89)12 on education in prison	9
3.2.2.4 European Prison Rules	9
4. Het belang van het recht van gedetineerden op onderwijs	11
5. Verwezenlijking van het recht op onderwijs	13

5.1	Voorwaarden	13
5.1.1	Personeel	13
5.1.2	Vrijwilligers.....	13
5.1.3	Onderwijsplanning	14
5.1.4	Faciliteiten	14
5.1.5	Toegang.....	14
5.2	Betrokken actoren.....	14
5.2.1	Consortia volwassenenonderwijs	14
5.2.2	Stuurgroep volwassenenonderwijs	15
5.2.3	Vlaams onderwijscoördinatorenoverleg	15
5.2.4	Huizen van het Nederlands.....	15
5.3	Onderwijsaanbod.....	16
5.4	Motivaties voor deelname aan het onderwijs	17
5.5	Knelpunten bij de implementatie van het recht op onderwijs	19
5.6	Toetsing aan de praktijk	20
6.	Conclusie.....	25
7.	Bibliografie.....	27

1. Inleiding

Daar ik gedurende mijn stage in de Strafinrichting Oudenaarde voornamelijk vertoefde op de dienst die instond voor de sociale hulp- en dienstverlening en het onderwijsaanbod, werd de interesse hiervoor aangewakkerd. Iedereen, ook gedetineerden, heeft recht op onderwijs. Daarvan getuigt de verschillende regelgeving die op dit vlak bestaat. Alle relevante regelgeving die het recht op onderwijs vermeldt, wordt in deze bachelorproef betrokken. De weergave van het wettelijk kader is nodig om dit recht te situeren.

In onze hedendaagse maatschappij is het volgen van een opleiding vanzelfsprekend. In deze bachelorproef zal dieper ingegaan worden op het belang van dit recht voor een specifieke categorie, namelijk gedetineerden. Het recht van gedetineerden op onderwijs is interessant om uit te diepen, daar er verschillende visies op bestaan. De strafhervormer ziet het als een middel om het harde regime te verzachten. Het gevangenispersoneel ziet het als een manier om gedetineerden bezig te houden. Het onderwijzend personeel beschouwt het als een roeping. De bewaking kan het als een risico ervaren. De oppositie ziet het als een voorrecht dat gegeven wordt aan personen die dit niet verdienen, betaald met belastinggeld dat beter gespendeerd kan worden (Reuss, 1999). De verwezenlijking van dit recht is belangrijk omdat onderwijs verschillende kansen biedt aan gedetineerden. Opleiding zorgt voor een zinvolle detentie. Gedetineerden kunnen zich op intellectueel vlak bijschaven, wat hun gevoel van eigenwaarde versterkt. Onderwijs geeft hen de kans om succesvol te re-integreren in de maatschappij. Ze ervaren wat het is om discipline te tonen en zich in te zetten. De meeste gedetineerden zijn laaggeschoold en krijgen de kans om hun geletterdheid en zelfredzaamheid te verhogen (Wonderwijs, 2011).

Deze bachelorproef wil het bestaan van het recht van gedetineerden op onderwijs aantonen en nagaan in welke mate dit recht in Vlaanderen wordt verwezenlijkt. Deze verwezenlijking loopt niet van een leien dakje. Bij de realisatie in de praktijk wordt men geconfronteerd met verschillende knelpunten. In het werkveld is de vraag naar onderzoek omtrent dit onderwerp groot. Vooraleer er naar de knelpunten gekeken wordt, zal er eerst een beeld gevormd worden van de voorwaarden waaraan voldaan moet zijn om dit recht te verwezenlijken, het onderwijsaanbod, de vraag naar onderwijs en de betrokken actoren. Wanneer hier een globaal beeld van verkregen is, kan er gekeken worden naar de problemen waarmee men mogelijks geconfronteerd wordt. Door deze op te sommen, kan er nagedacht worden over mogelijke oplossingen. Deze bachelorproef draait rond één centrale vraag: *“In welke mate wordt het recht van gedetineerden op onderwijs verwezenlijkt in Vlaanderen en welke knelpunten ondervindt men hierbij?”*

2. Methodologie: literatuurstudie en bevragingen

Het antwoord op de onderzoeksvraag werd getracht te verkrijgen door het voeren van een literatuurstudie. Dit was noodzakelijk om het onderwerp af te bakenen. Het nam meer tijd in beslag dan verwacht dus het voeren van eigen empirisch onderzoek was praktisch niet meer haalbaar. Er werd beroep gedaan op binnen- en buitenlandse literatuur, aanbevelingen en rapporten van verschillende organisaties. Dankzij de literatuurstudie kwamen verschillende knelpunten naar voor. De gevonden literatuur gaf geen antwoord op de vraag in welke mate deze knelpunten vandaag nog een rol spelen bij de realisatie van het onderwijs aan gedetineerden. Daarom werden de onderwijscoördinatoren van de Vlaamse gevangenissen gecontacteerd. Ik wou eerst een globaal beeld hebben van het recht van gedetineerden op onderwijs alvorens personen in het werkveld te raadplegen. Dit is waarom er geen tijd meer overbleef om diepte-interviews uit te werken en er enkel mailverkeer en telefonisch contact plaatsvond. Niet alle onderwijscoördinatoren konden bereikt worden. Aangezien de projectmedewerker onderwijs aan gedetineerden haar medewerking verleende, is er toch een globaal zicht op alle Vlaamse gevangenissen.

3. Wettelijk kader

Aangezien deze bachelorproef draait rond een recht volgt hier een situering van het wettelijk kader. Hierbij wordt zowel naar nationale regelgeving als naar internationale regelgeving afkomstig van de Verenigde Naties en de Raad van Europa gekeken.

3.1 Nationale regelgeving

3.1.1 Belgische Grondwet

Titel II van onze Grondwet vermeldt het recht op onderwijs. Het is meer bepaald Artikel 24 § 3 dat stelt dat iedereen hier recht op heeft.

3.1.2 Samenwerkingsakkoord inzake sociale hulpverlening aan gedetineerden

Dit samenwerkingsakkoord noemt voluit “Samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994 tussen de Staat en de Vlaamse Gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie”. Bij de staatshervorming van 1980 werd de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden een gemeenschapsbevoegdheid. Deze moest verwezenlijkt worden binnen een federale instelling, de gevangenis. De uitoefening van deze bevoegdheid zou onmogelijk zijn zonder een samenwerkingsakkoord tussen de federale overheid en de gemeenschapsoverheden. Dit akkoord ging uit van een maximale invulling van de sociale hulpverlening aan gedetineerden. Deze invulling omvat onderwijs, tewerkstelling, preventieve en geestelijke gezondheidszorg, cultuur en sport (Vogels, 2005). De oprichting van een welzijnsteam in elke Vlaamse gevangenis stond centraal in dit samenwerkingsakkoord. Deze teams vormen de brug tussen de strafinrichting en de voorzieningen in de samenleving die werkzaam zijn op het gebied van welzijn, gezondheid, onderwijs, tewerkstelling en cultuur (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). Dit samenwerkingsakkoord vormde de basis voor het strategisch plan.

3.1.3 Strategisch plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2000)

Zoals al eerder vermeld, is de Vlaamse Gemeenschap bevoegd voor de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Het strategisch plan geeft weer wat men wil bereiken in deze hulp- en dienstverlening. De hulp- en dienstverlening wordt gerealiseerd door een constructieve samenwerking tussen de actoren van de Vlaamse Gemeenschap, het ministerie van Justitie, de gevangenisdirecties en het penitentiair personeel. Het uitgangspunt is dat gedetineerden, niettegenstaande het feit dat ze van hun vrijheid beroofd zijn, hun fundamentele rechten behouden. Enkel het recht om te gaan en staan waar ze willen, wordt hen ontnomen. Het recht op sociale hulp- en dienstverlening moet in de gevangenis uitgeoefend kunnen worden, dit met het oog op een vlotte sociale re-integratie en met het oog op het beperken van de detentieschade. Naast het recht op hulp- en dienstverlening blijft op deze manier het recht op een menswaardig bestaan en op individuele ontplooiingskansen gewaarborgd (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). De hulp- en dienstverlening aan gedetineerden zit niet meer in de sfeer van vrijblijvende actie, maar wordt gezien als een reguliere opdracht van de Vlaamse Overheid. Het steunt op de vrijwillige aanvaarding door en medewerking van de gedetineerde. Deze vrijwilligheid kan voor verwarring zorgen in een context waar veeleer dwang de bovenhand neemt, maar het is noodzakelijk aangezien gedetineerden zelf keuzes dienen te maken over de invulling van hun leven (Meyvis, 2005).

De bedoeling van het strategisch plan is, naast het tegemoetkomen aan de noden van gedetineerden, hen te benaderen als personen die iets goed te maken hebben. Dit zowel ten opzichte van de slachtoffers als ten aanzien van de samenleving. Enerzijds wil men hun recht op sociale hulp- en dienstverlening realiseren en anderzijds wil men hen responsabiliseren om het verstoorde evenwicht met de samenleving te herstellen (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). Op het vlak van onderwijs bestaat er, met het oog op de sociale re-integratie en in het kader van o.a. de voorwaardelijke invrijheidstelling, de behoefte om arbeidsgeoriënteerd te werken. Het aanbod moet volgens het strategisch plan kortlopend, diploma-gericht, toegespitst op knelpuntberoepen en eerder praktisch dan theoretisch gericht zijn (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000).

Bij de realisatie van de hulp- en dienstverlening is het logisch dat er een spanningsveld bestaat tussen de strafuitvoering die o.a. de sanctie en de bescherming van de maatschappij inhoudt en de voorbereiding op de sociale re-integratie waarbij o.a. socio-culturele, sportieve en educatieve activiteiten een rol spelen (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). Een probleem van het strategisch plan is dat het zich teveel focust op het leven binnen de gevangenis waardoor men de gerichtheid op het leven buiten dreigt te verliezen. De beleidsaandacht gaat vooral naar initiatieven binnen de muren en is minder gericht op de doorstroming van ex-

gedetineerden naar voorzieningen buiten. Dit is de reden waarom bepaalde actoren die relevant zijn voor de sociale re-integratie van gedetineerden niet opgenomen zijn in het strategisch plan. Deze actoren zijn o.a. de OCMW's en actoren op het vlak van huisvesting (Demeersman, 2009).

3.1.4 Basiswet betreffende het gevangeniswezen

De Basiswet van 12 januari 2005 noemt voluit “de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden”. De interne rechtspositie van gedetineerden was in België lange tijd nauwelijks geregeld door parlementaire wetgeving. Het detentieregime was niet gebaseerd op rechten en plichten, maar op gunsten die niet afgedwongen konden worden. In de praktijk had de gedetineerde geen enkele rechtszekerheid (Brems, Sottiaux, Vanden Heede & Vandenhole, 2005). Deze situatie veranderde wanneer professor Lieven Dupont in 1996 de opdracht kreeg van toenmalig minister van Justitie Stefaan De Clerck om een voorontwerp van de Basiswet uit te werken. De wet werd op 12 januari 2005 bekrachtigd en afgekondigd en op 1 februari 2005 gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad (Daems, 2011). De basiswet vertrekt vanuit de idee van normalisering. Dit idee stelt dat het leven binnen de muren zoveel mogelijk moet gelijken op het leven erbuiten (Beyens & Janssens, 2009). De Basiswet zorgt voor de wettelijke verankering van het recht op onderwijs, namelijk in artikel 76 § 1 en § 2.

De hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en het onderwijs zijn gemeenschapsmateries. Men kan zich afvragen waarom de basiswet een federale wet is en het recht op vormingsactiviteiten hierin opgenomen werd. De Belgische staatshervorming heeft gezorgd voor de totstandkoming van een eigenaardig gevangeniswezen. De federale overheid draagt de verantwoordelijkheid over de opsluiting, terwijl de hulp- en dienstverlening een gemeenschapsbevoegdheid is. De gedetineerde is voor de hulp- en dienstverlening afhankelijk van hoe de federale en Vlaamse overheid overeenkomen (Claus, 2005). De oriëntatienota van Stefaan De Clerck in 1996 was de aanzet voor de uitwerking van de Basiswet. De basisopdrachten van het gevangeniswezen werden hierin opnieuw gearticuleerd: zorgen voor een veilige en menswaardige strafuitvoering, voorbereiden van de re-integratie en het voorkomen van recidive. In dat kader vond men het nodig de strafuitvoering wettelijk te regelen door een beginselenwet (Daems, Pletincx, Robert, Scheirs, van de Wiel & Verpoest, 2009). De detentie op zich is een federale bevoegdheid vandaar deze federale basiswet.

3.1.5 Decreet betreffende het volwassenenonderwijs

Het engagement op het vlak van onderwijs kreeg een decretale basis in het decreet betreffende het volwassenenonderwijs van 2007. In uitvoering van dit decreet werden de consortia volwassenenonderwijs opgericht. Dit zijn samenwerkingsverbanden tussen de centra voor volwassenenonderwijs en de centra voor basiseducatie binnen één welomschreven werkingsgebied (Stuurgroep volwassenenonderwijs, 2012). De specifieke opdracht van een consortium volwassenenonderwijs binnen de gevangenis wordt vermeld in artikel 75 8° van dit decreet.

Het decreet bevat maatregelen die een kwalitatief onderwijsaanbod voor gedetineerden mogelijk maken. Een aantal punten in dit decreet hebben onrechtstreeks een gunstig effect op het onderwijs aan gedetineerden. Een eerste punt is het gecombineerd onderwijs. Gecombineerd onderwijs is een combinatie van contact- en afstandsonderwijs. De mogelijkheden tot gecombineerd onderwijs worden verder uitgebreid en dit schept kansen om binnen de gevangenis op een flexibele wijze meer onderwijs te organiseren. Maatwerk is een tweede punt. Men biedt onderwijs aan dat afgestemd is op de individuele behoeften. De centra voor basiseducatie hebben de mogelijkheid om een niet-erkend opleidingsaanbod in te richten dat toch gesubsidieerd wordt. Hierdoor kan men voor bepaalde groepen die uitzonderlijke leervragen hebben een opleidingsaanbod inrichten. Een derde element zijn de openleercentra. Dit zijn speciaal uitgeruste ruimtes waar cursisten op zelfstandige basis kunnen leren. Een vierde en laatste punt is de uitbreiding van het aantal opleidingen binnen het volwassenenonderwijs die leiden tot een diploma secundair onderwijs. Hierdoor hebben ook gedetineerden meer kans om een diploma secundair onderwijs te behalen (Cuypers, 2008). Tevens zijn er elementen in het decreet die rechtstreeks betrekking hebben op het onderwijs aan gedetineerden. Een eerste punt is de oprichting van de consortia volwassenenonderwijs die hierboven al vermeld werden. Deze waren opgericht met het oog op meer samenwerking, verbetering van de kwaliteit en professionalisering in het volwassenenonderwijs (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, n.d.). Een tweede punt is het overgaan naar een versnelde en volledige implementatie van het strategisch plan voor wat het domein onderwijs betreft. Dit was noodzakelijk omdat het onderwijsaanbod in strafinrichtingen aan een reële maatschappelijke behoefte beantwoordt en omdat de aanstelling van onderwijscoördinatoren een meerwaarde oplevert. Een derde element is de samenwerkingsovereenkomst die de Vlaamse regering met elk consortium sluit. Hierin worden de opdrachten van het consortium verder geconcretiseerd. Een vierde en laatste element is de ondersteuning van het onderwijs aan gedetineerden. Hiervoor werd Vocvo (*Vlaams ondersteuningscentrum voor volwassenenonderwijs*) opgericht (Cuypers, 2008).

3.1.6 Decreet betreffende de organisatie van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden

De visie van het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en de structuren voor de uitvoering ervan hebben in dit decreet een decretale basis gekregen (Vlaams Parlement, 2013).

3.2 Internationale regelgeving

3.2.1 De Verenigde Naties (VN)

3.2.1.1 De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948)

Deze verklaring is de eerste internationale tekst waarin grondrechten opgesomd staan. Het is geen verdrag of besluit dat de lidstaten zou binden (Elzinga, de Lange, Hoogers & Van der Pot, 2006). Iedereen, ook gedetineerden, heeft recht op onderwijs en dit staat vermeld in artikel 26 van deze verklaring (Verenigde Naties, 1948).

3.2.1.2 Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (1955)

Deze regels streven naar internationale consensus over hetgeen geaccepteerd wordt als goede principes en praktijken in de behandeling van gedetineerden en in het beleid binnen strafinrichtingen. Op onderwijsvlak moeten alle landen ervoor zorgen dat gedetineerden de mogelijkheid hebben om een degelijke opleiding te volgen. Er moet voldoende aandacht gaan naar onderwijs aan ongeletterden en aan jonge gedetineerden. Onderwijs aan gedetineerden zou tevens geïntegreerd moeten zijn in het algemene onderwijssysteem van het land, zodat ze bij invrijheidstelling hun opleiding zonder problemen kunnen verderzetten (Verenigde Naties, 1955).

3.2.1.3 *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)*

Dit verdrag verbindt de landen die het ondertekend hebben ertoe om de economische, sociale en culturele rechten van individuen te waarborgen. Het recht op onderwijs zit vervat in artikelen 13 en 14. Artikel 13 erkent het recht van eenieder op onderwijs en stelt dat onderwijs elk individu zou moeten in staat stellen om volwaardig te participeren aan het maatschappelijk leven. Onderwijs moet toegankelijk zijn voor iedereen en de nadruk wordt gelegd op gratis onderwijs (Verenigde Naties, 1966).

3.2.1.4 *Body of principles for the protection of all persons under any form of detention or imprisonment (1988)*

In dit document kan men de uitgangspunten vinden die de internationale gemeenschap aanvaardbaar vindt voor de behandeling van gedetineerden. Ook hierin wordt het recht op onderwijs vermeld, meer bepaald in principe 28. Hierin staat dat gedetineerden, in de mate van het mogelijke, recht hebben op toegang tot educatief materiaal (Verenigde Naties, 1988).

3.2.1.5 *Basic principles for the protection of prisoners (1990)*

In dit document vindt men kernbeginselen terug met betrekking tot de behandeling van gedetineerden. Het recht van gedetineerden op onderwijs wordt hier benadrukt in het 6de beginsel dat stelt dat gedetineerden recht hebben om deel te nemen aan onderwijs dat gericht is op de volledige ontwikkeling van hun persoonlijkheid (Verenigde Naties, 1990).

3.2.2 De Raad van Europa

3.2.2.1 *Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (1950)*

Het EVRM noemt voluit “het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden”. Het is het belangrijkste verdrag dat in de schoot van de Raad van Europa tot stand kwam. De Raad van Europa vereenzelvigde zich met het EVRM. Dit verdrag heeft rechtstreeks

werking in België (Lenaerts & Van Nuffel, 2003). Het recht op onderwijs wordt erkend in artikel 2 van het Aanvullend Protocol (Parijs, 1952). Dit artikel stelt dat niemand van het recht op onderwijs ontzegd mag worden (Raad van Europa, 1950).

3.2.2.2 Recommendation R(84)12 concerning foreign prisoners (1984)

Deze aanbeveling geeft richtlijnen omtrent de behandeling van buitenlandse gedetineerden en stelt dat zij dezelfde toegang zoals nationale gedetineerden moeten hebben tot educatie. Het kan nodig zijn om hen hiertoe speciale faciliteiten te gunnen (European Prison Education Association, 2001-2010).

3.2.2.3 Recommendation R(89)12 on education in prison (1989)

De oprichting van de European Prison Education Association (EPEA) was een gevolg van deze aanbeveling. De EPEA is een organisatie die bestaat uit professionals die zich bezighouden met het promoten en ontwikkelen van onderwijs in gevangenissen doorheen heel Europa. Dit gebeurt in overeenstemming met de aanbevelingen van de Raad van Europa (EPEA, 2001-2010). Het moet gezegd dat de Raad van Europa in deze aanbeveling educatie in ruime zin bekijkt. Onder educatie verstaat men zowel basiseducatie, sociale educatie, beroepsopleiding als bibliotheekvoorziening, sport, creatieve en culturele activiteiten. Onderwijs aan gedetineerden moet zo dicht mogelijk het volwassenenonderwijs in de samenleving benaderen. Dit is één van de thema's die in deze aanbeveling domineert. Het andere thema is dat onderwijs aan gedetineerden continu moet zoeken naar manieren om de gedetineerden te linken aan de vrije samenleving en om beide groepen zo volledig en constructief mogelijk met elkaar te laten interageren. De bedoeling van deze aanbeveling is om de belangrijkste principes omtrent onderwijs aan gedetineerden te verduidelijken, een praktisch hulpmiddel te zijn (door praktijkvoorbeelden uit andere landen aan te reiken) en gemeenschappelijke problemen te erkennen in de hoop hier oplossingen voor te vinden (Raad van Europa, 1989).

3.2.2.4 European Prison Rules

De European Prison Rules (2006) zijn een nieuwe versie van de Europese gevangenisregels van 1987. Het zijn basisprincipes voor de behandeling van gedetineerden. De rechten en plichten die hierin opgesomd worden, zijn niet zonder meer afdwingbaar (De Jonge, 2006). Op het vlak van onderwijs

stellen deze gevangenisregels dat gedetineerden toegang moeten hebben tot onderwijsprogramma's die aangepast zijn aan hun individuele noden. Onderwijs moet tevens dezelfde status als arbeid genieten binnen het gevangenisregime en dezelfde basisvergoeding krijgen wanneer het plaatsvindt tijdens de arbeidsuren. Men mag niet financieel benadeeld worden doordat men onderwijs volgt (Raad van Europa, 2006).

4. Het belang van het recht van gedetineerden op onderwijs

Aangezien er heel wat regelgeving bestaat waarin het recht op onderwijs vermeld wordt en er specifieke regelgeving bestaat omtrent het recht van gedetineerden op onderwijs, duidt dit op het belang van dit recht. Er dient opgemerkt te worden dat de meeste principes die geformuleerd worden meestal weinig afdwingbaar zijn. Dit omdat het voornamelijk om aanbevelingen gaat. In dit deel zal er ingegaan worden op het belang van onderwijs aan gedetineerden.

De gedetineerde en zijn directe sociale omgeving mogen niet gestigmatiseerd worden, maar moeten benaderd worden als personen die volwaardig kunnen blijven deelnemen aan de samenleving. Hiervoor is het recht op onderwijs belangrijk, want met een diploma in de hand staat men sterker in zijn schoenen en heeft men meer kans om volwaardig te participeren aan de samenleving (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). De kenmerken van de gedetineerdenpopulatie verklaren ook de nood aan onderwijs. De grote meerderheid is jong, laaggeschoold en behoort tot de lagere sociale klassen (Vogels, 2005). Het is belangrijk om tegemoet te komen aan de gebrekkige opleiding en sociale vaardigheden die veel gedetineerden hebben en om hen de mogelijkheid te geven bepaalde vaardigheden te ontwikkelen. Dit kan hun zelfrespect en zelfwaardering verhogen en hen het gevoel geven dat ze iets kunnen bereiken. Educatie kan het negatieve zelfbeeld dat het resultaat is van de straf en het gevangenschap opkrikken. Als de gedetineerde de opleiding zelf ziet als zinvol, dan bestaat de mogelijkheid tot verandering in het deviante gedrag. Onderwijs zorgt namelijk voor persoonlijke ontwikkeling en daarin ligt de sleutel tot verandering (Reuss, 1999). Het kan positief potentieel in gedetineerden losmaken en hen bewust maken van nieuwe mogelijkheden en zo hun eigen keuze om te stoppen met criminaliteit vergemakkelijken (Raad van Europa, 1989). Onderwijs aan gedetineerden levert een significante bijdrage tot hun resocialisatie en zorgt ervoor dat ze hun tijd op een productieve en zinvolle wijze doorbrengen. Het moet gezien worden als een soort van “empowerment” waardoor gedetineerden een gevoel van zelfbeschikking en controle krijgen over hoe ze hun tijd besteden in de gevangenis. Educatie kan gedetineerden helpen het vermogen te ontwikkelen om geïnformeerde en goede beslissingen te nemen over hun leven (Reuss, 1999).

Bij onderwijs aan gedetineerden en bij de hulp- en dienstverlening in het algemeen blijkt ook dat wat het beste is voor het individu, dit tevens is voor de samenleving. De veiligheid van de samenleving wordt beter gevrijwaard door het herstel van de gedetineerde dan door zijn degradatie (Northwestern University, 1913). Educatie binnen de gevangenis is tevens een hulpmiddel om strafinrichtingen menselijker te maken. Een gevangenis is een abnormale omgeving en tevens een destructieve omgeving voor iemands persoonlijkheid. Onderwijs heeft de capaciteit om deze situatie minder

abnormaal te maken en om de detentieschade ietwat te minimaliseren. Deze detentieschade wijst op de schadelijke effecten van detentie zijnde depersonalisatie, institutionalisering en desocialisatie. Onderwijs aan gedetineerden dient ook het algemeen belang daar het, ondanks de spanning die er kan bestaan tussen onderwijsactiviteiten en het gevangenisregime, bijdraagt tot de orde en veiligheid in de gevangnissen. Er kan spanning ontstaan daar educatie zich richt op het potentieel van mensen en omdat het participatie en eigen keuze aanmoedigt, terwijl het gevangenisregime eerder stilstaat bij het negatieve in personen en ze het gedrag voornamelijk wil controleren. De reden waarom educatie kan bijdragen tot orde en veiligheid is omdat het de gedetineerden helpt te ontspannen, zichzelf te uiten en zich zowel mentaal als fysiek verder te ontwikkelen. Het zorgt ervoor dat de gedetineerde zich menselijker voelt en het verbindt hem met de vrije samenleving. Het maakt de gevangenis leefbaarder en verdraaglijker. De gezondheid en veiligheid van de gedetineerde wordt verzekerd, omdat hij op fysiek en mentaal vlak gestimuleerd wordt. Dit alles helpt het beheer van gevangnissen. Onderwijs kan dus, als welkom neveneffect, bijdragen tot een goede orde of betere sfeer in de gevangenis. Toch is het voornamelijk bedoeld in het belang van de gedetineerde zelf (Raad van Europa, 1989).

Samengevat ligt het belang van het recht van gedetineerden op onderwijs in het feit dat de meeste gedetineerden laaggeschoold zijn en een tekort hebben aan belangrijke basisvaardigheden. Het volgen van onderwijs kan hun capaciteiten vergroten en zorgen dat ze beter kunnen omgaan met de uitdagingen van het alledaagse leven. Het is vooral belangrijk met het oog op hun sociale re-integratie. Het is een bron van hoop en toekomstaspiraties en een doelbewuste manier om de gevangenisstraf nuttig te gebruiken. Het heeft de capaciteit om de perceptie van de gedetineerde op zichzelf en anderen te veranderen en zulke percepties spelen een bepalende rol voor iemands gedrag en attitudes. Het stelt gedetineerden in staat om motivatie, zelfstandigheid en verantwoordelijkheid te ontwikkelen en zo controle te krijgen over hun leven. Als positief neveneffect draagt het ook bij tot de orde en veiligheid in een gevangenis (Europese Commissie, 2013).

5. Verwezenlijking van het recht op onderwijs

Om het recht van gedetineerden op onderwijs te verwezenlijken, zijn er een aantal voorwaarden waaraan tegemoetgekomen moet worden. Deze voorwaarden zijn de volgende: personeel, vrijwilligers, onderwijsplanning, faciliteiten en toegang. Om het recht op onderwijs te realiseren zijn er verschillende actoren betrokken en moet er een aanbod voorzien worden. Er zal kort ingegaan worden op de belangrijkste actoren in Vlaanderen en op het onderwijsaanbod. Naast een aanbod is er nood aan een vraag. Hiervoor zal gekeken worden naar de initiële redenen van gedetineerden voor deelname aan onderwijs en de factoren die hun motivatie beïnvloeden. Tevens zullen de knelpunten behandeld worden waarmee men geconfronteerd wordt bij de verwezenlijking van dit recht op onderwijs. Tot slot wordt de link gelegd met de praktijk en wordt er gekeken naar de ervaringen van het werkveld met betrekking tot de in de literatuur gevonden knelpunten.

5.1 Voorwaarden

5.1.1 Personeel

Om het recht op onderwijs te realiseren is er nood aan personeel. Naast het personeel dat werkzaam is binnen de gevangenis zelf zijn er ook andere actoren betrokken bij de organisatie van het onderwijsaanbod. Op deze actoren wordt later ingegaan. Degenen die in de gevangenis instaan voor het onderwijsaanbod hebben best dezelfde ervaring en kwalificaties als deze die in de vrije samenleving betrokken zijn bij het opleidingsaanbod. Er moet contact onderhouden worden met de onderwijsaanbieders van buiten. Onderwijspersoneel van een gevangenis moet voldoende ondersteuning en training krijgen. De penitentiaire beampten moeten eveneens bewust gemaakt worden van en betrokken worden bij het belang van educatie voor gedetineerden (Raad van Europa, 1989).

5.1.2 Vrijwilligers

Het inzetten van vrijwilligers heeft een aantal troeven. Vrijwilligers kunnen bijdragen tot een betere interactie en een beter begrip tussen de samenleving en gedetineerden. Ze kunnen ingezet worden bij culturele activiteiten en bij sport of ze kunnen een sociaal-educatieve rol op zich nemen. Vrijwilligers vormen een aanvulling op het aanwezige onderwijspersoneel (Raad van Europa, 1989).

5.1.3 Onderwijsplanning

Het verloop van gedetineerden (invrijheidstelling, overplaatsing naar een andere gevangenis ...) vraagt heel wat organisatie binnen de onderwijssector. Als een gedetineerde op transfer wordt geplaatst, probeert de trajectbegeleider binnen de gevangenis samen met de referentiepersoon van de Psychosociale Dienst te zorgen voor de continuïteit van de hulp- en dienstverlening (Auwers, 2005). Wanneer iemand die een opleiding volgt, overgeplaatst wordt naar een andere gevangenis gaan de onderwijscoördinatoren van deze gevangenissen samen na of er een gelijkaardige opleiding aanwezig is waarbij de cursist kan aansluiten (Tineke Tailleur, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013).

5.1.4 Faciliteiten

Om onderwijs binnen de gevangenis te kunnen organiseren, moeten er voldoende faciliteiten voorzien zijn. Het is aan te raden om binnen de gevangenis enkele samengeclusterde klaslokalen te hebben, zodat er een onderwijs sfeer wordt gecreëerd die zich onderscheidt van de rest van de gevangenis (Raad van Europa, 1989).

5.1.5 Toegang

De gedetineerde moet toegang krijgen tot de onderwijsfaciliteiten. Hieronder worden tevens de bibliotheek en de sportruimte verstaan. Deze toegang mag niet bemoeilijkt worden door de penitentiar beambten. Deelname aan het onderwijs mag ook niet beïnvloed worden door de financiële situatie van de gedetineerde. Indien er een selectie nodig is als gevolg van het tekort aan faciliteiten, dan zou deze moeten gebeuren op educatieve gronden zoals de noden van de kandidaat, zijn mate van geschiktheid voor de cursus en de oprechtheid van de inspanningen die hij zal leveren (Raad van Europa, 1989).

5.2 Betrokken actoren

5.2.1 Consortia volwassenenonderwijs

Zoals al eerder vermeld, zijn de consortia volwassenenonderwijs regionale samenwerkingsverbanden tussen de centra voor volwassenenonderwijs en deze voor basiseducatie. De centra voor volwassenenonderwijs verzorgen opleidingen op het niveau van secundair onderwijs (TSO en BSO) en hoger beroepsonderwijs, terwijl de centra voor basiseducatie dit doen op het niveau van lager onderwijs en eerste graad secundair onderwijs (Federatie Centra voor Basiseducatie vzw, n.d.). Er zijn 13 consortia volwassenenonderwijs in Vlaanderen en Brussel. Elk consortium met één of meerdere

strafinrichtingen op zijn grondgebied staat in voor de uitbouw en coördinatie van het onderwijs in deze gevangenissen. Hiervoor hebben ze een onderwijscoördinator aangesteld die vanuit de gevangenis werkt (Stuurgroep volwassenenonderwijs, 2012). De onderwijscoördinator onderzoekt de opleidingsbehoeften van gedetineerden, onderhandelt met de centra voor basiseducatie en volwassenenonderwijs over de uitbouw van het aanbod en zoekt naar nieuwe mogelijkheden om vraag en aanbod beter op elkaar af te stemmen. Hij staat tevens in voor het informeren van de gedetineerde over het aanbod en het ondersteunen van de gedetineerde. Hij draagt de verantwoordelijkheid voor de planning, organisatie en dagdagelijkse werking van de onderwijsactiviteiten (Cuypers, 2008).

5.2.2 Stuurgroep volwassenenonderwijs

De stuurgroep volwassenenonderwijs werd opgericht in de schoot van een samenwerkingsverband tussen vier pedagogische begeleidingsdiensten en Vocvo. Het ondersteunen van het onderwijs aan gedetineerden in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen is de voornaamste opdracht van deze stuurgroep. Hiervoor is er een projectmedewerker onderwijs aan gedetineerden aangesteld. Deze projectmedewerker wordt tewerkgesteld vanuit Vocvo (Stuurgroep volwassenenonderwijs, 2012). Vocvo vertaalt tevens het beleid op het vlak van onderwijs aan gedetineerden naar de praktijk en pleegt overleg met alle stakeholders op dit gebied (Cuypers, 2008).

5.2.3 Vlaams onderwijscoördinatorenoverleg (VOC)

Op dit overleg, dat samenkomt op initiatief van de projectmedewerker van de stuurgroep volwassenenonderwijs, wisselen de onderwijscoördinatoren informatie uit. Er wordt expertise opgebouwd, een visie ontwikkeld en advies gegeven aan het beleid (Stuurgroep volwassenenonderwijs, 2012).

5.2.4 Huizen van het Nederlands

Deze huizen vormen een samenwerkingsverband tussen alle aanbodverstrekkers van NT2 (Nederlands Tweede Taal) in hun werkingsgebied. Ze helpen anderstaligen die Nederlands willen leren op weg. Ze organiseren zelf geen cursussen, maar zoeken samen met de anderstalige naar de meest geschikte cursus (Huizen van het Nederlands, 2008).

5.3 Onderwijsaanbod

Het onderwijsaanbod verschilt van gevangenis tot gevangenis. De gedetineerde kan een overplaatsing naar een andere gevangenis vragen met het oog op het volgen van een bepaalde opleiding. De opleidingen die in de Strafinrichting Oudenaarde aangeboden worden, zijn de volgende: modules van basiseducatie, opleiding monteur centrale verwarming, loodgieter, bedrijfsbeheer, kantooradministratie en gegevensbeheer en toepassingssoftware. Naast dit diploma-gericht onderwijs kunnen er tevens lessen gevolgd worden waarbij een certificaat kan worden verkregen. Deze lessen zijn: Project Algemene Vakken, Word, Excel, Engels, etc. Ter illustratie volgt een opsomming van enkele opleidingen die in andere strafinrichtingen aangeboden worden, zodat er een beeld kan gevormd worden van het aanbod aan gedetineerden: opleiding bakkersgast, hulpkok, bestuurder heftruck, boekhoudkundig bediende, tuinonderhoud, metselaar ... (Stuurgroep volwassenenonderwijs, 2012).

Uiteindelijk kan het onderwijsaanbod onderverdeeld worden in de categorieën basiseducatie, onderwijs voor anderstaligen, beroepsopleiding, sociale educatie en afstandsonderwijs. Basiseducatie is belangrijk, daar in heel Europa het aantal ongeletterden veel groter is binnen de gevangenispopulatie dan in de samenleving. Dit hogere aandeel binnen de gevangenis komt waarschijnlijk doordat criminaliteit en ongeletterdheid allebei meestal hun oorsprong vinden in deprivatie. Degenen die problemen hebben met lezen en schrijven lijden hier enorm onder en verdienen dan ook speciale aandacht. Deze problemen hebben een impact op de kansen op werk, op het zelfrespect en zelfvertrouwen en op het sociale leven. Het zorgt ervoor dat ze zich kwetsbaar kunnen voelen in hun relatie met het gevangenispersoneel en met andere gedetineerden. Het feit dat ze geen brieven kunnen schrijven of lezen en zich ook niet al lezend kunnen bezighouden op cel verzwart de last van hun straf. Om het stigma en de isolatie te voorkomen, gebeurt basiseducatie het best in groep, maar er moet ook ruimte zijn voor individuele aandacht (Raad van Europa, 1989).

Onderwijs voor anderstaligen verdient aandacht aangezien de immigratie ertoe heeft bijdragen dat er in de gevangenis personen zitten met een andere moedertaal. Zulke personen hebben speciale noden op onderwijsgebied. Wanneer ze vrijgelaten worden in het gastland moeten ze kunnen communiceren in de tweede taal. Ze moeten tevens in staat zijn te communiceren en overleven binnen de gevangenis (Raad van Europa, 1989). Het is een spijtige zaak dat het onderwijsaanbod aan anderstaligen zich meestal beperkt tot de cursus “Nederlands voor anderstaligen”. De Basiswet (2005) en het strategisch plan (2000) gelden voor alle gedetineerden, maar er bestaan nu eenmaal structurele belemmeringen zoals het feit dat de Vlaamse Gemeenschap enkel in het Nederlands onderwijs mag verschaffen (De Ron & Tournel, 2009).

Beroepsopleidingen zijn een belangrijke bron voor het ontwikkelen van arbeidsvaardigheden. De beroepsopleidingen zijn het best op knelpuntberoepen gericht en moeten flexibel zijn, daar de werkgelegenheid veranderlijk is. De kwaliteit van beroepsopleidingen binnen de gevangenis moet hoog zijn, want de arbeidsmarkt is heel gevoelig voor kwaliteit (Raad van Europa, 1989).

Sociale educatie is erop gericht mensen te helpen om deel uit te maken van de gemeenschap. Het is belangrijk voor degenen die uitgesloten worden of machteloos staan in de samenleving. In deze positie bevinden zich vele gedetineerden. Hun verwijdering uit de samenleving en de ervaring van detentie verergert hun gevoel van vervreemding. Sociale educatie komt voor in alle onderwijsvormen. Het wil studenten attitudes, vaardigheden en informatie aanbieden die hen in staat stellen om volwaardig en constructief binnen de samenleving te leven. Sociale educatie valt niet onder de exclusieve bevoegdheid van onderwijzers. Het valt ook binnen het domein van maatschappelijk werkers, psychologen, therapeuten en het gevangenispersoneel in het algemeen. Sociale educatie moet er op zijn minst voor zorgen dat de informatie die gedetineerden nodig kunnen hebben voor hun terugkeer naar de samenleving beschikbaar is. Deze informatie gaat meestal over werk, huisvesting, bijstand, gezondheid, onderwijs en geldbeheer. Het kan tevens gaan over familie, seksualiteit, kinderverzorging, assertiviteit en omgaan met stress (Raad van Europa, 1989).

Afstandsonderwijs ten slotte wordt gerealiseerd via een extern instituut dat studiemateriaal en opdrachten opstuurt naar de student. In een gevangeniscontext wordt er best niet al te veel gebruik gemaakt van afstandsonderwijs, want dit biedt weinig ruimte aan de student om de cursus te linken aan zijn eigen ervaring en omgeving. Er is ook weinig ruimte voor face-to-face contact of contact met andere studenten. Motivatie hierbij is dus moeilijk te behouden. Voor een klein aantal gedetineerden is afstandsonderwijs wel geschikt. Dit is wanneer het gaat om studies op universiteitsniveau waar de eigen kennis, vaardigheden en motivatie voldoende zijn om een programma van zelfstudie te handhaven. Een instituut zoals de Open Universiteit heeft het voordeel dat er een ruime waaier aan cursussen kan aangeboden worden. Afstandsonderwijs maakt het tevens makkelijker om de studie verder te zetten bij invrijheidstelling of wanneer men op transfer wordt geplaatst naar een andere gevangenis (Raad van Europa, 1989).

5.4 Motivaties voor deelname aan het onderwijs

Motivatie moet gezien worden als een dynamisch concept dat begint met een lage motivatie als gevolg van vroegere ervaringen. Het mag niet gezien worden als een statisch concept, iets dat eigen is aan de persoonlijkheid (Raad van Europa, 1989). Er bestaan verschillende redenen waarom gedetineerden deelnemen aan onderwijs. Ze willen iets te doen hebben, ze hebben nood aan sociale interactie, ze worden aangemoedigd om deel te nemen door reclasseringsambtenaren en deelname aan onderwijs

kan een mogelijke impact hebben op de uitspraak van de strafuitvoeringsrechtbank. Participatie kan tevens de kansen op werk na vrijlating vergroten. Onderwijsprogramma's hebben namelijk invloed op de mate waarin de ex-gedetineerde succesvol is op de arbeidsmarkt en dit beïnvloedt eveneens de kans op recidive (Derrick, Scott, Sedgley & Williams, 2010).

De meerderheid van de gedetineerden heeft jammer genoeg ervaring met het falen bij zaken die ze ondernemen. Ze hebben een laag zelfbeeld en zijn weinig participierend. Ze zien zichzelf als personen die gefaald hebben op school en zijn ervan overtuigd dat onderwijs hen niets te bieden heeft. De meesten hebben tevens problemen met lezen en schrijven. Zulke personen zijn een uitdaging voor het onderwijspersoneel, niet in de minste plaats om hen te overtuigen om deel te nemen. Het sleutelprobleem is het vertrouwen van de gedetineerde in zijn eigen kunnen. De meesten hebben in hun kindertijd negatieve ervaringen met onderwijs opgedaan. De onderwijzers in de gevangenis moeten deze opgelopen schade uit het verleden trachten ongedaan te maken en de lage verwachtingen van de gedetineerden omtrent hun eigen potentieel overtreffen (Raad van Europa, 1989).

De factoren die een rol spelen bij de motivatie tot deelname zijn loon, fysieke en sociale omgeving, status van onderwijs, graad van zelfstandigheid van de onderwijssector, respect en acceptatie van de gedetineerde, kwalificaties, wijze van rekrutering en de manier van lesgeven.

Wat het loon betreft, beveelt de European Prison Rule No. 78 (2006) aan dat onderwijs en arbeid dezelfde status en basisvergoeding moeten krijgen.

Ook de fysieke en sociale omgeving waarin onderwijs plaatsvindt, kan de motivatie van gedetineerden verzwakken of versterken. Onderwijsactiviteiten moeten plaatsvinden in een ruimte waar een aantrekkelijke sfeer gecreëerd wordt, zodat het onderwijslokaal een soort van oase binnen de gevangenis wordt voor de gedetineerde (Raad van Europa, 1989).

De status van het onderwijs speelt tevens een rol bij deelname, want negatieve attitudes ten opzichte van onderwijs bij personeel en medegedetineerden is één van de belangrijkste demotiverende factoren. Dit hangt samen met die andere demotiverende factor, namelijk de vergoeding voor onderwijs. Een lage vergoeding is een signaal naar zowel het personeel als naar de gedetineerden dat onderwijs lagere prioriteit geniet in vergelijking met arbeid (Raad van Europa, 1989).

Het onderwijs binnen de gevangenis heeft tevens een zekere graad van zelfstandigheid nodig, want anders kunnen gedetineerden er wantrouwig tegenover staan en het zien als een middel om hen te manipuleren (Raad van Europa, 1989). Deze graad van autonomie gebeurt dankzij het feit dat het aanbieden van onderwijs voor rekening is van de Vlaamse Gemeenschap die hiervoor weliswaar samenwerkt met Justitie.

Een andere factor is het respect voor en de acceptatie van de gedetineerde. Onder de gedetineerden zelf kan het criminele leven als een futiliteit gezien worden, maar in de les kan het als een probleem oprijzen. Criminaliteit kan namelijk niet door de vingers gezien worden. Doch er zijn aspecten van de cultuur van de gedetineerde die de onderwijzer moet respecteren of op zijn minst accepteren. Deze aspecten kunnen de volgende zijn: een kritische kijk op autoriteit, kwaadheid ten opzichte van sociaal onrecht, solidariteitsgevoel met elkaar bij problemen en tegenslagen, etc. Zoals in elk veld van het volwassenenonderwijs zijn ook hier respect voor en het accepteren van de cursist cruciaal voor motivatie en participatie (Raad van Europa, 1989).

Voor gedetineerden is het tevens belangrijk om kwalificaties te behalen die evenwaardig zijn aan deze in de vrije samenleving. De status van zulke verworvenheden is veel hoger dan de status van kwalificaties die speciaal zouden ontworpen worden voor het gevangenisonderwijs (Raad van Europa, 1989).

Een ander punt dat van invloed is op de deelname aan onderwijs is de manier waarop de rekrutering gebeurt. Er moeten inspanningen geleverd worden om gedetineerden die zouden kunnen profiteren van onderwijs te bereiken (Raad van Europa, 1989).

Een laatste factor die de motivatie beïnvloedt, is de methode van lesgeven. Deze is cruciaal bij het stimuleren van gedetineerden. Belangrijk bij deze methode is dat men beseft dat men aan volwassenen lesgeeft. Er moet tevens een link gelegd worden met de dagelijkse ervaringen van de cursist, er moet gefocust worden op de vrijwillige en actieve deelname van de gedetineerde en er wordt het best in kleine groepjes gewerkt die ruimte bieden voor een geïndividualiseerd programma. Tevens is het een goede methode om de leerstof in modules onder te verdelen die afzonderlijk gevolgd kunnen worden en waarvoor een deelattest wordt uitgereikt (Raad van Europa, 1989).

5.5 Knelpunten bij de implementatie van het recht op onderwijs

Bij de realisatie van het recht van gedetineerden op onderwijs ondervindt men enkele problemen. De realisatie van dit recht is een gemeenschapsbevoegdheid dat een aantal beperkingen ondervindt vanuit Justitie. Deze beperkingen komen voort uit de lage bereidheid van sommige gevangenisdirecties om het onderwijsaanbod toe te staan (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). De omvang van het aanbod aan vorming en opleiding binnen een specifieke gevangenis wordt nu eenmaal sterk beïnvloed door de mate waarin de directie deze activiteiten als een bedreiging voor de veiligheid beschouwt (De Ron & Tournel, 2009). Ook de beperkte bereidheid en openheid van sommige conservatieve penitentiaire beampten om mee te werken aan de aangeboden initiatieven door hiervoor de noodzakelijke bewegingen uit te voeren en gedetineerden te stimuleren

hieraan deel te nemen, spelen een rol. Sommige initiatieven raken tevens moeizaam ingebed door beperkte financiële middelen. Het tekort aan middelen komt door het gebrek aan maatschappelijke acceptatie van de doelgroep. Politici gaan ervan uit dat inspanningen voor gedetineerden niet populair zijn, maar een beleid steunt niet altijd op populariteit. Beleid moet aanvaard worden, men moet er in brede kring van overtuigd zijn dat dergelijke investeringen verantwoord zijn (Tassier, 2005). De organisatie van een evenwichtig aanbod binnen de beperkte mogelijkheden van overbevolkte en verouderde strafinrichtingen blijft een uitdaging (Cuypers, 2008). Men loopt ook het risico om eerder aanbod- dan vraaggestuurd te werken, daar er onduidelijkheid bestaat over de onderwijsbehoeften van gedetineerden (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). Er leven in een gevangenis zoveel verschillende vragen en noden dat een geïndividualiseerd antwoord door externe organisaties onmogelijk wordt. Het is tevens onmogelijk doordat deze organisaties structureel en vanuit hun regelgeving niet gedifferentieerd genoeg kunnen werken. Dit zou ook gewoon te duur zijn (Tassier, 2005). Men heeft ook te kampen met de taalproblematiek. (Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2000). Een ander probleem is dat arbeid een oneerlijke concurrent vormt voor het onderwijsaanbod. Het systeem van de aanmoedigingspremies moet herdacht worden. (De Ron & Tournel, 2009). De voorwaarden voor een aanmoedigingspremie zijn de volgende: Ofwel gaat het om een door de CDRGA (*Centrale Dienst van de Regie van de Gevangenisarbeid*) erkende beroepsopleiding van een opleidingsversterker die erkende attesten uitreikt. Dan krijgt de cursist gratificaties van 0.63 euro/uur. Ofwel gaat het om een niet-beroepsgericht aanbod van minimaal negen lessen per week dat eveneens leidt tot een erkend attest. Dan krijgt men aanmoedigingspremies van 0.63 euro/uur (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Een andere knelpunt is het feit dat een gevangene overgeplaatst kan worden naar een andere gevangenis zonder dat men hierbij specifiek oog heeft voor het voortzetten van zijn onderwijsprogramma (Raad van Europa, 1989).

5.6 Toetsing aan de praktijk

De knelpunten die hierboven opgesomd werden, zullen nu getoetst worden aan de ervaringen uit het werkveld. Door het contacteren van verschillende personen uit het werkveld (onderwijscoördinatoren en de projectmedewerker onderwijs aan gedetineerden) is er zicht op de implementatie van het recht op onderwijs in de Vlaamse gevangenissen.

De gevonden knelpunten:

- 1) De lage bereidheid van gevangenisdirecties bij de realisatie van het onderwijsaanbod.
- 2) Beperkte bereidheid en openheid bij penitentiaire beambten.
- 3) Beperkte financiële middelen.

- 4) Een evenwichtig aanbod realiseren is moeilijk door beperkte mogelijkheden van overbevolkte en verouderde strafinrichtingen.
- 5) Risico om eerder aanbod- dan vraaggestuurd te werken.
- 6) Taalproblematiek.
- 7) Concurrentie van opleiding en arbeid.
- 8) Transfers kunnen moeilijkheden opleveren voor de voortzetting van het onderwijsprogramma.

De lage bereidheid van sommige gevangenisdirecties wordt in de literatuur gezien als een knelpunt, maar in de praktijk is dit wellicht volledig achterhaald, aangezien de gevangenisdirecties helemaal achter de realisatie van een onderwijsaanbod staan. De directies zijn bovendien over het algemeen overtuigd van het principe van de dynamische veiligheid, waarin onderwijs een belangrijke rol kan spelen (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Bij het principe van de dynamische veiligheid is het de bedoeling dat de inspanningen van eenieder die werkzaam is binnen de gevangenis draaien rond 3 principes: individualisme, relaties en activiteiten (Raad van Europa, 1989).

De lage bereidheid bij penitentiaire beampten is een algemeen knelpunt, maar enige nuance is noodzakelijk. De mate waarin de penitentiaire beampten openstaan voor het onderwijsaanbod is sterk afhankelijk van de instelling. Onder het personeel zijn er altijd zowel voor- als tegenstanders van het activiteitenaanbod te vinden (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013) Dit knelpunt is mogelijks het gevolg van een hoge werkdruk. Er is geen geld voor extra beampten of voor de vervanging van langdurig zieken, wat zorgt voor wrevel. Men ziet het zorgen voor de veiligheid als prioriteit en al wat er bijkomt is bij momenten teveel (Liesbeth De Wit, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Een bijkomend knelpunt is de druk van de vakorganisaties. Door de overbevolking en de moeilijke werkomstandigheden in bepaalde inrichtingen worden er soms vakbondsakkoorden afgesloten waardoor het activiteitenaanbod op de helling komt te staan. In dergelijke akkoorden wordt het aantal activiteiten dat mag doorgaan, afgewogen tegen het bevolkingsaantal in de inrichting en het aantal beschikbare personeelsleden. Deze aantallen variëren van dag tot dag. Hierdoor is er geen enkele vorm van zekerheid of een geplande onderwijsactiviteit al dan niet kan doorgaan (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013).

Wat de beperkte financiële middelen betreft, kan men dankzij het decreet betreffende het volwassenenonderwijs (2007) een regulier financierbaar aanbod organiseren in de gevangnissen. Via de consortia volwassenenonderwijs zijn er voor alle gevangnissen middelen vrijgemaakt voor onderwijscoördinatie (Inge Van Acket, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Soms heeft men nood aan bepaald werkmateriaal (bv. beamers), maar hiervoor verkrijgt men niet altijd subsidies. Aan

de andere kant zorgt de Vlaamse Overheid wel dat gedetineerden geen inschrijvingsgeld hoeven te betalen voor opleidingen (Liesbeth De Wit, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Wat hier wel als knelpunt beschouwd wordt, is dat zowel voor het aanbod binnen als buiten de muren aan dezelfde administratieve voorwaarden moet voldaan worden. Zo is er slechts financiering voor een bepaalde opleiding wanneer er voldoende cursisten zijn. De minimale groepsgroottes zijn decretaal bepaald voor het volledige aanbod. Er wordt geen uitzondering gemaakt voor de gevangenen. De centra volwassenenonderwijs halen in de meeste gevallen de vereiste groepsgroottes niet binnen de gevangenis en maken dus “verlies” met hun aanbod binnen. Dit kan gecompenseerd worden door een succesvol aanbod buiten, maar niet elk centrum maakt deze keuze (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013).

Het vierde knelpunt, i.e. het feit dat het realiseren van een evenwichtig aanbod moeilijk is door beperkte mogelijkheden van overbevolkte en verouderde strafinrichtingen, speelt niet in elke gevangenis. In PLC Ruiselede komt dit probleem niet voor. Er is ruimte voor een groot klaslokaal en kleinere zaaltjes. Er is groene ruimte waar gedetineerden kunnen werken en leren (bv. opleiding tuinonderhoud en groenteteelt) (Liesbeth De Wit, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Ook in de Hasseltse gevangenis wordt er weinig last ondervonden van de overbevolking of verouderde infrastructuur. Dit is mede dankzij de goede samenwerking met de gevangenisdirectie. De klaslokalen zijn er wel klein (Lien Cremers, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013).

Het risico om eerder aanbod- dan vraaggestuurd te werken, is afgenomen. Dit komt doordat behoefte-detectie sinds het decreet betreffende het volwassenenonderwijs (2007) binnen het takenpakket van de consortia Volwassenenonderwijs hoort. De resultaten van deze behoeftebevestigingen worden meegenomen bij de bepaling van het onderwijsaanbod (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013).

De taalproblematiek is één van de grootste knelpunten. Er kan enkel een formeel aanbod ingericht worden in het Nederlands. Dit terwijl ongeveer 45 % van de gevangenispopulatie een vreemde nationaliteit heeft. Het enige aanbod voor deze doelgroep is een cursus “Nederlands voor anderstaligen”, maar niet elke gevangenis organiseert dit. Het is vrijwel onmogelijk om hiermee een voldoende hoog niveau Nederlands te behalen opdat andere lessen gevolgd zouden kunnen worden. Anderstaligen worden dus uitgesloten van het formeel onderwijsaanbod, met uitzondering van cursussen vreemde talen waarvoor kennis van het Nederlands meestal geen vereiste vormt (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Op lokaal niveau tracht men dit op te lossen door vrijwilligers in te zetten. Deze zijn niet gebonden aan leerplannen of aan het aantal cursisten (Tineke Tailleur, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013). In PLC Ruiselede speelt de taalkwestie niet,

omdat daar enkel Nederlandstalige gedetineerden opgenomen worden (Liesbeth De Wit, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013).

Arbeid is een oneerlijke concurrent van onderwijs. Onder bepaalde voorwaarden kan men voor een opleiding een aanmoedigingspremie krijgen van 0,63 euro/uur. Een gedetineerde verdient meer door te werken en geeft dus voorrang aan arbeid (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). Gedetineerden zouden moeten beseffen dat geestelijke verrijking op lange termijn meer opbrengt dan geld (Liesbeth De Wit, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013).

Aan het laatste knelpunt, i.e. de overplaatsing van een gevangene, wordt gewerkt. Dit gebeurt met projecten zoals e-learning vanuit de gevangenis, maar dit staat nog in zijn kinderschoenen. Het probleem van de overplaatsingen wordt zowel door justitie- als onderwijsmedewerkers erkend, maar de oplossingen liggen niet direct voor de hand omwille van externe factoren zoals de overbevolking en de budgettaire krapte bij beide overheden (Inge Van Acker, persoonlijke communicatie, 30 mei 2013). In sommige gevangenissen houdt men al rekening met de einddatum van een opleiding vooraleer gedetineerden over te plaatsen. In Leuven is dit bijvoorbeeld het geval. Hier wordt bij een transfer het advies van de onderwijscoördinator gevraagd. Deze kan er op wijzen dat het in het kader van een opleidingstraject niet opportuun is de gedetineerde meteen over te plaatsen. Alle onderwijscoördinatoren werken tevens samen omtrent dit knelpunt. Bij een transfer gaan de onderwijscoördinatoren samen na of er in de gevangenis van overplaatsing een gelijkaardige opleiding aangeboden wordt waarbij de cursist kan aansluiten (Tineke Tailleur, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013).

Naast deze knelpunten zijn er nog andere problemen die in het werkveld opduiken. Het is moeilijk om continue opvolging te voorzien. Blijvende opvolging van cursisten is onhaalbaar. Leertrajectbegeleiding hoort nochtans bij de taken van een onderwijscoördinator. Cursisten moeten opgevolgd worden om te voorkomen dat ze afhaken en niet meer naar de les gaan. In Leuven zitten er zo'n 100-tal cursisten, voor de onderwijscoördinator is het onmogelijk om deze allemaal op te volgen. Een halftijdse leertrajectbegeleider werd aangesteld in Leuven maar een structurelere oplossing is noodzakelijk (Tineke Tailleur, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013). De link met buiten is eveneens moeilijk te leggen. Vanaf dat de gedetineerde de gevangenis verlaat, heeft de onderwijscoördinator geen vat op zijn verdere loopbaan. Voor individuele studenten (Open Universiteit en examencommissie) is het moeilijk gepaste ondersteuning te bieden. Vooral met inhoudelijke vragen kunnen ze nergens terecht. In Hasselt proberen ze dit op te lossen door het inschakelen van vrijwilligers (Lien Creemers, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013) De digitalisering van het onderwijs vormt een ander groot knelpunt. Gedetineerden die studies op universiteitsniveau doen, zouden digitale leeromgevingen moeten kunnen raadplegen. Internet is niet

toegelaten voor gedetineerden dus wordt er met tussenpersonen gewerkt. Toch dringt een oplossing zich aan, daar onderwijs en internet vaak hand in hand gaan (Tineke Tailleur, persoonlijke communicatie, 27 mei 2013).

6. Conclusie

In deze bachelorproef werd getracht een antwoord te formuleren op volgende onderzoeksvraag: *“In welke mate wordt het recht van gedetineerden op onderwijs verwezenlijkt in Vlaanderen en welke knelpunten ondervindt men hierbij?”*

Gedetineerden hebben recht op onderwijs. Dit staat als een paal boven water. Zowel de Belgische grondwet als het EVRM dat rechtstreekse werking heeft in België, vermelden het recht van eenieder op onderwijs. Gedetineerden mogen dus niet van dit recht uitgesloten worden. Het recht van gedetineerden op onderwijs is tevens opgenomen in verschillende aanbevelingen van de Raad van Europa en van de Verenigde Naties.

In Vlaanderen krijgt de verwezenlijking van dit recht vorm door het strategisch plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en het decreet betreffende het volwassenenonderwijs. Vooral dit decreet speelt een cruciale rol door de oprichting van de consortia volwassenenonderwijs. De effectieve verwezenlijking van dit recht is een ander verhaal. Hiervoor is een constructieve samenwerking nodig tussen de federale overheid, de Vlaamse Gemeenschap, de gevangenisdirecties en het penitentiair personeel. Deze samenwerking is een feit, alle partners zetten zich in voor de realisering van een onderwijsaanbod voor gedetineerden. Dankzij het decreet betreffende het volwassenenonderwijs kan er een regulier financieerbaar aanbod georganiseerd worden in de gevangnissen. Gedetineerden hoeven dankzij de Vlaamse Overheid geen inschrijvingsgeld te betalen voor het volgen van cursussen. Het is wel een spijtige zaak dat er op financieringsvlak een aantal administratieve voorwaarden bestaan waaraan voldaan moet worden. Voor zowel het aanbod binnen als buiten de muren gelden dezelfde voorwaarden, er wordt geen uitzondering gemaakt voor strafinrichtingen. Zo zijn de minimale groepsgroottes voor een bepaald aanbod decretaal bepaald, maar deze minimale groepsgrootte wordt meestal niet behaald binnen de gevangenis. De gevangenisdirecties staan eveneens volledig achter de realisatie van het onderwijsaanbod. Ze zien het belang in van het recht van gedetineerden op onderwijs. De bereidheid van de penitentiaire beambten tot medewerking aan het onderwijsaanbod vormt meestal geen probleem. Het is wel logisch dat er in elk korps zowel voor- als tegenstanders van het activiteitenaanbod zitten. De organisatie van het onderwijsaanbod zelf stelt dus niet zoveel problemen. Waar op dit vlak wel voldoende aandacht aan geschonken moet worden, is het aanbod voor anderstaligen. Zij hebben net als iedereen recht op onderwijs, maar worden als gevolg van ons taalbeleid van het aanbod uitgesloten.

Het recht van gedetineerden op onderwijs wordt verwezenlijkt, maar personen met een andere nationaliteit worden uitgesloten van dit aanbod. Dit zou niet mogen daar deze groep tevens ruim vertegenwoordigd is binnen de Belgische gevangnissen. De focus bij de verwezenlijking van het

recht op onderwijs zou nu hoofdzakelijk moeten liggen op de grootste knelpunten waar nog geen concrete oplossingen voor gevonden zijn, namelijk: het aanbod aan anderstaligen, het realiseren van blijvende opvolging en leertrajectbegeleiding en de digitalisering van het onderwijs. Wat het aanbod aan anderstaligen betreft, is het feit dat de Vlaamse Gemeenschap enkel in het Nederlands onderwijs mag verschaffen een structurele belemmering. Binnen het onderwijsaanbod in de gevangenissen zou het interessant zijn om nog meer in te zetten op vrijwilligers om aan dit knelpunt tegemoet te komen. Ook bij de opvolging van de cursisten kan het werken met vrijwilligers soelaas bieden. Wat de digitalisering betreft, moet nagedacht worden of beperkte internettoegang in het klaslokaal mogelijk zou gemaakt kunnen worden.

7. Bibliografie

Regelgeving

Art. 24, § 2 Grondwet.

Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, B.S. 12 januari 2005.

Decreet betreffende het volwassenenonderwijs, B.S. 15 juni 2007.

Decreet betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, B.S. 8 maart 2013.

Raad van Europa. (1950). Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.

Raad van Europa. (1989). Recommendation No. R (89) 12 on education in prison. Geraadpleegd op: http://www.epea.org/uploads/media/Education_In_Prison_02.pdf

Raad van Europa. (2006). Recommendation Rec(2006)2 on the European Prison Rules. Geraadpleegd op: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>

Verenigde Naties. (1990). Basic Principles for the Treatment of Prisoners. Geraadpleegd op: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r111.htm>

Verenigde Naties. (1988). Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. Geraadpleegd op: <http://www.un.org/documents/ga/res/43/a43r173.htm>

Verenigde Naties. (1966). Internation covenant on Economic, Social en Cultural rights. Geraadpleegd op: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

Verenigde Naties. (1955). Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Geraadpleegd op: http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf

Verenigde Naties. (1948). Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

Vlaams Parlement. (1999). Ontwerp van decreet houdende goedkeuring van het samenwerkingsakkoord van 28 februari 1994, gewijzigd op 7 juli 1998, tussen de Staat en de Vlaamse

Gemeenschap inzake de sociale hulpverlening aan gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie. Geraadpleegd op: <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/1998-1999/g1338-1.pdf>

Boeken

Brems, E., Sottiaux, S., Vanden Heede, P. & Vandenhole, W. (ed.). (2005). *Vrijheden en vrijheidsbeneming. Mensenrechten van gedetineerden*. Antwerpen: Intersentia.

Daems, T., Pletinckx, P., Robert, L., Scheirs, V., van de Wiel, A., & Verpoest, K. (eds.) (2009). *Achtertralies in België*. Gent: Academia Press.

Elzinga, D.J., De Lange, R., Hoogers, H.G. & Van der Pot, C.W. (2006). *Handboek van het Nederlandse Staatsrecht*. Antwerpen: Kluwer.

Lenaerts, K. & Van Nuffel, P. (2003). *Europees recht in hoofdlijnen*. Antwerpen: Maklu.

Tijdschriftartikels

Auwers, S. (2005). Trajectbegeleiders strijdvaardig aan de slag met de geboden uitdagingen! *De orde van de dag*, 31, 25-28.

Claus, H. (2005). Is het strategisch plan voor hulp- en dienstverlening aan gedetineerden wel zo strategisch? *De orde van de dag*, 31, 35-38.

Beyens, K. & Janssens, F. (2009). Gevangenisbouw voor de eenentwintigste eeuw. De missie is helder: méér capaciteit! Maar waar is de visie? *De orde van de dag*, 48, 7-20.

Cuypers, R. (2008). Onderwijs aan mensen in detentie: een blijvende uitdaging. *Fatik* 26(120), 19-22.

Daems, T. (2011). Gekooid recht voor de gekooide mens. Stand van zaken Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden. *Tijdschrift voor strafrecht*, 12(5), 337-345.

Demeersman, T. (2009). Met twee voeten in de samenleving. Over wat gedetineerden nodig hebben en wie daarvoor moet zorgen. *De orde van de dag*, 48, 61-68.

Derrick, F., Scott, C., Sedgley, N. & Williams, N. (2010). Prison's dilemma: Do Education and Job Programmes Affect Recidivism? *Economica*, 77, 497-517.

Jonge, G. (2006). De Europese gevangenisregels zijn vernieuwd. De rechtskracht ervan blijft echter gering. *Sancties*, 6, 340-355.

Meyvis, W. (2005). Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Vlaamse Gemeenschap én Justitie uitgedaagd. *De orde van de dag*, 31, 7-12.

Northwestern University. (1913). Education in prison. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, 4(3), 452-455. Geraadpleegd op: <http://www.jstor.org/stable/1133382>

Reuss, A. (1999). Prison(er) education. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 38(2), 113-127. Geraadpleegd op: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2311.00121/abstract>

Tassier, M. (2005). Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: En toch beweegt ze... *De orde van de dag*, 31, 39-43.

Vogels, M. (2005). Strategisch plan "hulp- en dienstverlening aan gedetineerden": "The way of no return". *De orde van de dag*, 31, 13-17.

Internetbronnen

European Prison Education Association (2001-2010), www.epea.org , Geraadpleegd op 13 mei 2013

Federatie Centra voor Basiseducatie vzw, www.basiseducatie.be , geraadpleegd op 14 mei 2013

Huizen van het Nederlands (2008), <http://www.huizenvanhetnederlands.be/>, geraadpleegd op 14 mei 2013

Stuurgroep Volwassenenonderwijs (2012), <http://www.stuurgroepvo.be>, geraadpleegd op 14 mei 2013

Stuurgroep volwassenenonderwijs (2012), Klasbak: Netwerk voor onderwijs voor gedetineerden, www.klasbak.net , geraadpleegd op 13 mei 2013.

Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, Consortia Volwassenenonderwijs, http://www.ond.vlaanderen.be/volwassenenonderwijs/consortia/13_consortia.asp , geraadpleegd op 13 mei 2013.

Andere

Departement Onderwijs en Vorming. (2010). Rapport "Onderwijs aan gedetineerden" Tussentijdse evaluatie decreet betreffende het volwassenenonderwijs. Geraadpleegd op:

http://www.ond.vlaanderen.be/volwassenenonderwijs/beleid/documenten_evaluatie_regelgeving/Nota_evaluatie_onderwijs_gedetineerden_definitief08022010.pdf

De Ron, A. & Tournel, H. (2009). Aanbevelingen voor het optimaliseren van vorming, opleiding en arbeidstoeleiding binnen de gevangnissen in Vlaanderen. Eindrapport 2009.

Europese Commissie. (2013). Prison education and training in Europe, current state-of-play and challenges, summary report may 2013. Geraadpleegd op <http://www.klasbak.net/doc/prison%20education.pdf>

Interdepartementale commissie hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. (2000). Strategisch plan van de Vlaamse Gemeenschap: missie, krachtlijnen, ambities, strategieën en kritische succesfactoren.

Wonderwijs, onderwijs voor volwassenen. (2011). Opleidingsplan 2011 Onderwijs aan gedetineerden.